

A.MEHDİYEVA

doktorant

Azərbaycan Dillər Universiteti

(Bakı şəh., R.Behbudov küç., 60)

FRANSIZ DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ TƏLƏBƏLƏRİN MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI KOMMUNİKATİV BACARIQLARININ PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *mədəniyyətlərarası kommunikasiya, kompetensiya, məntiqi əməliyyatlar, didaktik bacarıqlar, bacarığın istiqaməti*

Ключевые слова: *межкультурная коммуникация, компетенция логическое операция, дидактические умение, умение направленности*

Key words: *intercultural communication, competence, logical operations, didactic skills, skill direction*

XXI əsrin pedaqoji proses sahəsində çağırışları içərisində mədəniyyətlərarası kommunikasiyaya yiyələnmək Boloniya prosesinin sənədlərində və Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahatında ehtiva edilmişdir.

Fransız dilində verbal ünsiyyətə yiyələnmək kommunikativ bacarıqların sayəsində baş verdiyindən onun geniş didaktik şərhinə ehtiyac yaranmışdır. Fransız dilində mədəniyyətlərarası ünsiyyətin tədrisinin məqsədi hesab edilməsi bacarıq, kommunikativ kompetensiya, kommunikativ bacarığa yiyələnmədən məqsədə çatmağın çətinliyinin didaktik şərtlərini təlim prosesində ünsiyyətin tədrisində nəzərə almağın vacibliyini irəli sürür.

Mütəxəssis hazırlığı prosesində gələcək kadrların, fransız dili müəlliminin ana və xarici dili mükəmməl bilməsi mədəniyyətlərarası ünsiyyət kimi bir dəyərə yiyələnməyə imkan verir və bu məsələ köklü şəkildə təhsildən, onun keyfiyyətli təlimindən asılıdır.

Müasir Avropa təhsil sistemi “kompetensiyaya söykənən təhsildir” (competence based education). Təlim materiallarına kompetent yanaşma bilik, *b a c a r ı q* (ayırma mənə aiddir) şəxsi keyfiyyətlər də daxil olmaqla “*praktik cəhətdən istiqamətlənmiş, təlim prosesində mənimsənilmiş bilik, bacarıq, münasibətlər, həmçinin dərk edilmiş məqsədyönlü tələb olunan şəxsi keyfiyyətlərdir*” (2, s.8).

İ.A.Zimnyaya 2020-ci ilə qədər kommunikativ kompetensiya sahəsində aparılan tədqiqatları ümumiləşdirərək belə qənaətə gəlmişdir ki, kompetensiya fəaliyyətin müvəffəq həllidir və kommunikativ bacarıqlar həm şəxsiyyətin kompetensiyasına daxil olmaqla xarici dilin mənimsənilməsində, həm də kompetensiyanın müəyyən elementlərini funksionallıq baxımından özündə praktik fəaliyyət zamanı icra etməsidir.

Mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıqlar sahəsində aparılan tədqiqatlar göstərir ki, tələbələr arasında kommunikativ bacarıqların formalaşma səviyyəsi aşağıdır. (7; 5; 8)

Adları qeyd edilən müəlliflərin bu sahədə aparılan digər tədqiqatların nəticələri göstərir ki, tələbələrdə zəif kommunikativ bacarıqların formalaşmasının bir neçə səbəbi var:

1. Tələbələrin *ümumi kommunikativ* bacarıqlarının formalaşmasının aşağı səviyyəsi.
2. Kommunikativ bacarıqların formalaşma səviyyəsinin mədəniyyətlərarası ünsiyyətə təsiri.
3. Peşə hazırlığında kommunikativ bacarıqların tətbiqinin zəruriliyinin dərki.
4. Kommunikativ bacarıqların formalaşmasının didaktik səbəblərinin müəyyənəndirilməməsi.

Kommunikativ bacarıqlara pedaqoji, psixoloji, didaktik yanaşmalar göstərir ki, bu anlayış aid olduğu predmetdən asılı olaraq dəyişir. Hətta fransız-rus dillərində belə bacarıq eyni mənada işlənməmişdir. Fransız dilində bacarıq iki feildən *savoir* və *faire*, *savoir-comprendre* bilmək və etmək, bilmək və anlamaq kimi *h ə r ə k ə t* anlayışlarından ibarət olub – mənəsi

təsəvvürlərin və ya təcrübənin hər hansı fəallığa aid edilməsidir. Bu mürəkkəb sözdə hərəkətin istiqaməti bilikdən – biliyin icrasına yönəlmiş hərəkətin istiqamətinin nəticəsini müəyyən etməklə inkişafa nail olmağı nəzərdə tutur [6, p.163), rus dilindəki “умени” sözünün kökündə “ум” - təfəkkürə, anlamaya və intellektə aid olan ağıl sözü dayanmışdır.

Biliyə uyğun və ağıla uyğun hərəkət hər iki sosio-mədəni davranış üçün xarakterikdir və davranışların mübadiləsi kommunikativ proseslərlə rəftar fərqləri ilə müşayət olunur. Rus dilində “умение” sözünün etimoloji şərhində “idarə etmək” mənası da var və bəzi rus didaktikləri bu etimoloji mənanı nitq fəaliyyətinin idarə etmə bacarığı kimi qiymətləndirmişlər. (9)

Anlayışların linqvistik təhlili bacarığın, kommunikativ və mədəniyyətlərərası kommunikativ söz birləşməsi şəklində tətbiqi anlayışın mürəkkəbliyindən xəbər verir.

Bacarıqların yaranmasının və formalaşmasında təlim materialları üzərində apardığı tədqiqatlara əsasən N.F.Talızina ümumi fəaliyyət prinsipini əsas tutaraq fəaliyyət kateqoriyası əsasında bacarığın 3 komponentdən ibarət olması – 1) biliklər, 2) ona uyğun hərəkət, 3) hərəkətə müvafiq məntiqi əməliyyatlar fikrinə gəlmişdir. (4, s.155)

Mədəniyyətlərərası kommunikativ bacarıqlara yiyələnmək üçün əvvəlcə bacarığın məzmununu mənimsəmək, sonra isə ona müvafiq hərəkət etmək zəruridir. Lakin bu ilkin görüntüdür. Mədəniyyətlərərası kommunikativ bacarıqların ilkin kommunikativ cəhdi oxşar, müvafiq və ya eyniyyət təşkil edən mədəniyyət məhsullarının formal, qeyri-formal, predmet və linqvistik əlamətlərinin ayrılması, ona müvafiq anlayışların ana və xarici dildən daxil olan hafizə materiallarında və ya daxil olan biliklərin təfəkkür tərəfindən məntiqi əməliyyatlara cəlb olunması cəhdidir və bunlar daxilə keçirilsə də, ünsiyyət aktına çevrilsə də bilik, hərəkət, biri digərini ehtiva etməklə təfəkkürdə linqvistik aktuallaşmağa formal səviyyədə hazır olmalıdır. Bacarığa yiyələnmək onun aid olduğu hərəkətin obrazlaşaraq linqvistik müşayətçi ilə birlikdə ünsiyyət təfəkkürünün komponentinə çevrilməsidir. Mədəniyyətlərərası kommunikasiya ünsiyyətə daxil olarkən 3 fərqləndirici əlamətlə müşayət olunur: 1) Biliyin linqvistik forması; 2) Biliyin linqvistik formasına uyğun qrammatik hərəkətlər sistemi; 3) Ünsiyyət aktına daxil edilmiş biliklər və ona uyğun spesifik bacarıqların kommunikativ xarakter kəsb etməsidir. Biliyin linqvistik forması – məsələn, mədəniyyətlərərası kommunikasiyasının ehtiva etdiyi kommunikativ bacarıq kontekstual xarakter alaraq seçilmiş leksik vahidlər və əgər belə demək mümkünsə, biliyin linqvistik forması kontekstual kommunikativ bacarığın yaranmasını obyektiv olaraq şərtləndirir. Bu kommunikativ bacarığın təyinedici mədəniyyət amilinin linqvistik, sosioloji və didaktik fərqli dəyərlərə malik olmasıdır. Əgər biz onu ünsiyyət aktına anlayaraq daxil edə bilsək – yəni predmeti, onun üzərində hərəkəti və linqvistik obrazını kommunikasiyada kontekstə uyğun inteqrasiya etsək onda mədəniyyətlərərası ünsiyyətə nail ola bilərik. Daha doğrusu, mədəniyyət amilinin kommunikativliyinə linqvistik xüsusiyyətlərinə ünsiyyət səviyyəsində şahidi oluruq. Dediklərimizdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, hər biliyin özünəməxsus bacarıq tərzidir. Kommunikativ kontekst həm biliyin konkretləşdirilməsini, həm bacarığın biliyə məxsusluğunu motivləşdirir bilir. Ona görə kommunikativ bacarıqların yaranması ünsiyyət situasiyasından qidalanır. Kommunikativ bacarığın ünsiyyət situasiyası vasitəsi ilə motivləşməsi ünsiyyət bacarığının spesifikliyini mədəniyyət amilinin anlanması səviyyəsindən asılı olaraq onun interferensiya olunmasına psixoloji əsas verə bilər. Ana dilindəki dilə qabil bacarıqlar, fransız dilində ünsiyyətə girmək bacarıqlarının ümumi qabiliyyət halıdır. Ümumi dil fəaliyyətlərinin xüsusi bacarığa – fransız dilində ünsiyyəti həyata keçirən bacarığa çevrilməsi, situasiyanın təsiri altında dil öyrənənin şəxsi istəyindən asılıdır, onun bu sahədə cəhdləri kommunikativ bacarıqların insani dəyər olmaqla xüsusi halının istəkdən asılı olaraq müvafiq icrasındadır. Fransız dilində ünsiyyət bacarığı ümumi qabiliyyətin xüsusi halıdır, çünki xarici dili öyrənmək xüsusi qabiliyyətlər sırasına aiddir.

Fransız dilində ünsiyyət bacarığının təyinedicisi mədəniyyət amilidir, ona bağlı olan biliklərdir. Ünsiyyət xarakterli dil materialları olmazsa, ona uyğun kommunikativ bacarıqlar

formalaşdırmaq olmaz. Mədəniyyətlərarası ünsiyyət təfəkkürün dil materiallarına əsaslanan nitq bacarığıdır.

Fransız dilində ünsiyyət bacarığı həm də ana dilindəki biliklərə əsaslanır, əslinə qalsa, bu avtomatik baş verir, çünki dillərarası müvafiqlik, eyniyyət, oxşarlıq, keçirilmə hadisəsini qeyri-ixtiyari olaraq şərtləndirir. Fransız dilində ünsiyyətə girərkən ana dilini nitq təfəkküründən uzaqlaşdırmaq psixolinqvistik cəhətdən qeyri-mümkündür. Xarici dildə ünsiyyət aktı və təfəkkür arasında ana dili dayanıb və həm də ana dili təkcə ara məsafəni təşkil etmir, o məzmunla, canlı elementlərlə hərəkəti və var olan dinamik elementlə zəngindir, çox böyük kompensasiya imkanına malikdir. Ona görə mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıqda mədəniyyət səviyyəsində interferensiya və keçirilmənin prinsiplərinə uyğun elementlərin olması məntiqlidir. Kommunikativ bacarıq bir və ya bir neçə biliyi (ana və xarici dil və oxşar və ya müvafiq) hərəkətlər sistemini inkişaf etdirə bilər və təlim prosesində bundan yararlanmaq vacibdir.

Xarici dildə kommunikativ bacarıqların mənimsənilməsi bacarığın strukturunu təşkil edən hərəkətlərin ifadə olunduqları vasitələrin mənimsənilməsi ilə başlayır. Yad davranış tərzinin mədəniyyət məhsulundakı ifadə olunmuş nəticələri həm leksik ifadələrlə, həm də qrammatik-predikativ əlaqələrlə kontekstin təsiri ilə reallaşır. Resipient mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarığa yiyələnmək üçün linqvistik vasitələr, nitq rəftarları, mədəniyyət məhsulunun təsiri ilə yaratdığı obyektiv təlim situasiyasını və onu nitq ünsiyyətinə daxil edən şəxsin subyektiv münasibətlərini eşitmənin hesabına anlamayı şərtləndirir.

İ.A.Zimnyaya bacarığı kompetensiyaya aid edir və bacarığı fəallığı kommunikativ kompetensiyaya aid edən müəlliflər, məsələn A.P.Sadoxin “...mədəniyyətlərarası kompetensiyayı bilik, *bacarıq* və *vərdişlərin məcmusu olaraq fərd digər mədəniyyətin münayəndələri ilə müvafiqiyyətlə peşəkar səviyyədə ünsiyyətə girir*” (3, s. 163). Bu didaktik yanaşmanı İ.A.Zimnyaya daha da dərinləşdirərək xarici dildə kommunikativ kompetensiya dedikdə şəxsiyyətin hər hansı situasiyada ona hərəkət etməyə imkan verəcək bilik və *bacarığında davranış keyfiyyətlərinin* (aralama mənə aiddir) olması fikrini irəli sürürdü (2, s. 7).

A.P.Sadoxinin “peşəkar səviyyədə ünsiyyət” anlayışı və “bacarığın davranış keyfiyyəti” kommunikativ kompetensiyanın treninqlər vasitəsi ilə əldə olunan səviyyəsidir və kommunikativ bacarıq anlaşılan hərəkətin nəticəsi olaraq peşəkar və keyfiyyət kimi dəyərinin yaranmasında iştirak edir (3, s. 165). A.P.Sadoxinin və İ.A.Zimnyayanın mədəniyyətlərarası ünsiyyət kimi bir dəyərə yiyələnməkdə apardıqları tədqiqatın nəticələri göstərir ki, bu kommunikativ bacarıq şəxsiyyətin kommunikativ davranışlarının keyfiyyət həllinin icrasının kontekstual halıdır. Mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıq ünsiyyət prosesində şəxsiyyətin peşəkarlığının keyfiyyətinin göstəricisidir. Şəxs amilini kommunikativ akta daxil etməkdə məqsədimiz ünsiyyət aktına sosio-mədəni elementlərin daxil edilməsinin səbəbini onun istəyinin, istəyib bacarmağının nəticəsi olduğunu vurğulayaq.

Biz yuxarıda qeyd etdik ki, xarici dildə kommunikativ bacarıq vasitədən onu doğuran kontekstual hərəkətə doğru istiqamətlənib. Anlama bacarığından törənən daha bir mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarığı qeyd etmək istərdik. Nitq ünsiyyətində istifadə olunan leksika, yad mədəniyyətin semantik əlamətlərinə uyğun seçilməsi, sözlərin mənaya görə fərqləndirilməsi didaktik diqqət tələb edir. Nitq ünsiyyətinin yaradılmasında nitq söyləmələrinin qurulması öyrənilən dilin qrammatik normalarını nəzərə almaqla mədəniyyət amilini nitq aktına cəlb etmək olur. Nitq ünsiyyətinin icrası dilin qrammatik və sintaktik müvafiqliyini mədəniyyət kontekstində normativlərə uyğunlaşdırmağın icrası, kommunikativ bacarığın qrammatik bilik ifadəsidir. Semantikanın nitq ünsiyyətinə uyğunlaşdırılması və ya leksik vasitələrin mədəniyyətlərarası ünsiyyət kontekstinə sırımması da kommunikativ bacarığın semantik tərəfidir. Beləliklə, biz bir kommunikativ bacarığın 3 informasiya dayağı olmasının şahidi oluruq. Bu kommunikativ bacarığın əməliyyatlar sisteminin dinamizmi, emosionallığı və operativliyi ilə fərqləndiyinin məntiqi izahıdır. Kommunikativ bacarığın yaranmasının və formalaşmasının bu səbəbi şəxsiyyətlərarası mübadilə prosesidir. Mədəniyyətlərarası kom-

munikativ bacarığın yaranma və formalaşma prosesinin məkan münasibətləri mübadilə situasiyası ilə bağlıdır.

Mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarığın qeyd etdiyimiz kimi məzmununu yad mədəniyyət məhsulu təşkil edir, onun semantik təsiri törənən nitq ünsiyyətində şəxsiyyətin linqvistik biliklərinin və kommunikativ bacarıqlarının formalaşma səviyyəsini müəyyən edir. Bu kommunikativ strukturlaşmaya və söz sırasına təsir edir və mədəniyyət məhsulunun nitq bacarığı vasitəsi ilə mənimsənilməsinin əsas kriteriyası olan, ünsiyyətin keyfiyyətindən xəbər verən anlama bacarığıdır. Biz sanki dairəni qapadıq: linqvistik vasitə – ona müvafiq kontekstual hərəkət – dil/nitq qrammatik predikasiyası – anlama bacarığı ilə nəticələnən keyfiyyətli ünsiyyət. Biz bu dairənin qapanmasında kommunikativ bacarığın digər bacarıqlardan fərqli olan mədəniyyətlərarası *m ü b a d i l ə n i n* emosional dinamizmini nəzərə aldığımız. Çünki iştirak edən tərəflər arasında ünsiyyətdə şəxs-fəaliyyət (İ.A.Zimnyaya) yanaşması prizmasından baxdıq və şəxs-fəaliyyət müstəvisi xarici dildə kommunikativ bacarığın kontekstual sərhədlərini şəxsiyyət və fəaliyyətlə müəyyən etməklə bu anlayışın zaman-məkan paradigmasında mənimsənilməsinə və formalaşdırılmasına şərtləndiririk.

Kommunikativ bacarığın yaranmasında və mədəniyyətlərarası ünsiyyətin mənimsənilməsində şəxsiyyətlərarası *m ü b a d i l ə n i n* xarici dildə kommunikativ bacarığa çox böyük təsir imkanları var. Kommunikasiya zamanı rəy, fikir müxtəlifliyi, münasibətlərin emosionallığı və dinamizmi obyektiv amildir, mübadilə, rəylərin, fikirlərin hərəkət müstəvisi olmaqla bacarığa kommunikativliyi tam gücü ilə sırayır və buna səbəb anlama cəhdidir. Hər anlama səviyyəsi, mübadilə prosesinə dərinlik, genişlik, tənqidilik gətirir.

Mübadilə prosesi rəylərin konstruksiyası ilə kommunikativ akta istiqamət verir. Konstruktivlik zamanı mübadilə prosesində razılığa gəlmək, rəyləri şəxsiyyətin istək və arzularına uyğun ortaq məxrəcdə razılaşdırmaqla mübadilə etmək olur. Kommunikativ bacarıq eyni zamanda bir çox qeyri-verbal müşayiətçilərin və kiçik rəftarların iştirakı ilə həyata keçirilir. Kommunikativ bacarığın zahiri əlamətlərini insanın əl-qol hərəkətləri və fiziognomik davranışları, kontekstual ifadələri, daxili tərəfini isə anlama təşkil edir. Mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarığın yaranması mənimsəmə prosesində idraki fəallığın xüsusi halı kimi həm şəxsiyyətin dil şüurunun fəallığını, həm də nitq ünsiyyətinin geniş icrasını tələb edir.

Deyilənləri ümumiləşdirsək, belə qənaətə gəlmək olar ki, mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıq bilmək, biliyə uyğun hərəkət – hərəkətə uyğun bacarmaq – bacarığa uyğun kontekstual əməliyyatlar – kommunikativ yaradıcı fəallıq və bütün bu prosesləri hərəkətə gətirən istəkdən (motivdən) ibarətdir. Mədəniyyətlərarası ünsiyyətə girmək istəyi elə mədəniyyətin məzmun elementidir, didaktik forumla da kommunikativ bacarığa yiyələnmək istəyidir.

Ədəbiyyat

1. Дацкин М.Е. Коммуникативные умения специалистов систем “Человек-человек” как предметное содержание их подготовки. Автореф. канд. дисс. пед.наук. Челябинск, 1999, 24 с.
2. Зимняя И.А., И.А.Мазаева, М.Д.Лантиева. Коммуникативная компетентность, речевая деятельность, вербальное общение. Москва, Из-во “Аспект-Пресс”, 2020, 400 с.
3. Садохин А.П. Введение в теорию межкультурной компетенции. Москва, “Киорус”, 2014, 254 с.
4. Талызина Н.Ф. Управление процессом усвоения знаний. МГУ, 1984, 344 с.
5. Тищенко В.А. Классификация коммуникативных умений студентов /zpu-jurnal/ru/zpu/e-publications/2007/Tishenko V.A.
6. Le Robertt Micto Poche. Paris, 1993 // lexicography.online/ etimology/y/уметь
7. cyberlenika.ru/article/n/formirovanie-kommunikativvuyhumenie-studentov-vuza/viewer
8. cyberlenika.ru/article/n/kommunikativnyye-umeniya-k-voprosu-klassifikasii/viewer/Tishenko V.A.
9. dic.academic.ru // dis.usf/uslakov/1067178

A.Мехдиева

**Психологические особенности навыков межкультурной коммуникации студентов
при обучении французскому языку**
Резюме

Одним из нововведений, привнесенных реформой образования в процесс межкультурного обучения, является обращение к педагогическому творчеству в формировании коммуникативных умений при овладении французским языком как иностранным. Важнейшим дидактическим фактором, влияющим на формирование коммуникативных навыков французского языка, являются методы реализации опыта учащихся на уровне знаний в области языка/речи.

Навыки межкультурного общения являются неотъемлемой частью умения общаться на французском языке. Поскольку общение на французском языке имеет определенную цель в профессиональном обучении, овладение им зависит от контекстуального решения разговорных навыков. Навыки межкультурного общения могут быть приобретены в конкретном случае речевого общения, поскольку навык состоит из знания, действия и логических операций, так что различные ситуации в каждом конкретном языковом/речевом событии и их воздействие также зависят от языковых навыков. Поскольку межкультурный коммуникативный навык представляет собой форму действия по приобретению одного или нескольких языковых знаний, он иногда может выполнять не одну, а несколько дидактических операций, что отличает коммуникативную способность от других навыков, и это связано с коммуникативным обменом. Пересечение хотя бы двух культур или включение знаний через них в акт общения зависит от динамизма коммуникативной способности. Навыки межкультурной коммуникации являются неотъемлемой частью коммуникативной компетенции. Существует разница между способностью и компетенцией с точки зрения глубины владения межкультурной коммуникацией. Одним из важных способов понимания культурных различий, выраженных в языке, и развития коммуникативных навыков является социальное знание соответствующей культуры.

A.Mehdiyeva

**Psychological features of students' intercultural communication skills
in teaching French**
Summary

One of the innovations brought by the educational reform to the process of intercultural learning is the reference to pedagogical creative activity in the formation of communicative skills in mastering French as a foreign language. The most important didactic factor influencing the formation of communicative skills in French is the methods of implementing students' experience at the level of knowledge in the field of language / speech.

Intercultural communication skills are an integral part of the ability to communicate in French. Since communication in French has a specific purpose in vocational training, mastering it depends on the contextual solution of speaking skills. Intercultural communication skills can be acquired in a specific case of speech communication, because the skill consists of knowledge, action and logical operations, so that different situations in each specific language / speech event and their impact also depends on the language skills. Because intercultural communicative skill is a form of action for the acquisition of one or more linguistic knowledge, it can sometimes perform not one, but several didactic operations, which distinguishes communicative ability from other skills, and this is due to communicative exchange. The intersection of at least two cultures, or the inclusion of knowledge through them in the act of communication, depends on the dynamism of communicative ability. Intercultural communication skills are an integral part of communicative competence. There is a difference between ability and competence in terms of the depth of mastery of intercultural communication. One of the important ways to understand the cultural differences expressed in language and to develop communicative skills is to have a social knowledge of the relevant culture.

Rəyçi: prof. D.Ə.İsmayılova
Redaksiyaya daxil olub: 05.05.2022